

Söz Yarışında Yenilmezlik:

"Olsa Eski Günlerim / Daha Güzel Söylerim"

A. Mevhibe Coşar*

Giriş

İnsanın kendini var etme süreci bir "anlamlandırma çabası" olarak da değerlendirilebilir. Bu süreç, dil ile başlar. Dil, sözlü, yazılı ya da tasarım hâlinde Adem'den beri insanın ilk varlık işaretidir.

Ellul, "Söz, Tanrı ile birlikte vardı ve Söz, Tanrı idi." ayetini yorumlarken sözün Tanrı'nın kendini ifşa etme tarzı olması gibi insanın da kendini ifşa etme tarzı olduğuna değinir. Ona göre Tanrı'nın sözü kendisine yöneltilmiş olduğu için insan, hayatın teşvikine sahiptir. Söz ile arasındaki bu ilişki sebebiyle insan, yaratılışın başı olarak gösterilir. Tanrı, Adem'e varlığı adlandırma imkânı verdiğinde, insan "üstünlük" özelliğini kazanmış oluyordu.¹ Bir anlamda insan, Tanrısal olan sözün muhatabı ve sürdürücüsü olmakla önemlidir.

İnsandaki dil yeteneği soyut bir kavramdır. Ancak bu dilin uygulamaya geçirilmiş hali olan söz, anlamlı ve somuttur. Burada varlık nedeni addedilen ve genele has olan dil, insanın

* Doç. Dr. A. Mevhibe Coşar

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon.

mevhibecosar@hotmail.com

¹ (Yuhanna,1:1), Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1998, s. 69-74. Varlığın adlandırılması bahsinde Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim, dili insanlara verilmiş ilahi bir lütuf olarak gösterir. Tevrat'ta "Ve Rab Allah her kır hayvanını, ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı; ve onlara ne ad koyacağını görmek için Adem'e getirdi; ve Adem her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkun adı o oldu." [Eski Ahit (Tevrat), Tekvin, Bap, 11 / 1-9] denir. Mustafa Özkan vd., *Yüksek Öğretimde Türk Dili*, Filiz Yayınları, İstanbul 2001, s. 13-14. Nitekim bu daha sonra "İnsanî konuşma olgusu Tanrı'dan gelir, fakat dil kendi kendine -iradi olarak- kelimeleri, kuralları ve sentaksı belirleyen insan ırkı tarafından oluşturulmuştur." önermesini getirir (Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1998, s. 90.). Kitâb-ı Mukaddes nüshalarında yer alan mahlûkatın isimlendirilmek üzere Hz. Adem'in huzuruna getirilmesi ve onun tarafından isimlerinin konmuş bulunması hadisesi Kur'an-ı Kerim'de "Allah Adem'e bütün isimleri öğretti." ifadesi ile anlatılır (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2 / 31-33). Buradan hareketle, dillerin ortaya çıkışına ilişkin felsefik değerlendirmelerin doğuştancı ve deneyimci yaklaşımlarının da bir anlamda Tevrat ve İncil (deneyimci görüş) ile Kur'an-ı Kerim'de (doğuştancı görüş) kaynağını bulduğu söylenebilir. Benzer şekilde, Kur'an-ı Kerim Rahman suresinde; "Rahman (o çok merhametli olan Allah), Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı ve ona beyanı (duygularını düşüncelerini açıklama yeteneğini) verdi." ayetiyle dilin insan için ayırıcı bir vasıf olduğuna işaret edilmektedir.

elinde sözün üretimi ile bireysel bir nitelik kazanırken somutlaşır.² Bu manada dil toplumsal, söz ise bireysel bir nitelik arz eder. Öyle ki kişi “dil” ile “varlık”, “söz” ile “üstün” olur. İnsanın üstünlüğünü dilden alması, doğasındaki dil yeteneği ile sözü üretebilmesinin sonucudur ve insan, bu yolla kendini geliştirir, kültürünü yaratır böylece gelecek kuşakları şekillendirir.

Kültür, dil aracılığı ile kendisini ifade eder. Bu yüzden dil ve kültür arasında derin bir bağ vardır; dil, kültür için hem bir üretim hem de bir aktarım vasıtasıdır. Üretim vasıtasıdır; çünkü sözle yaratılmış efsane, destan, masal, şiir, ninni, ağıt, türkü, atasözü, deyim ve bilmeceler kültür malzemesinin temel elemanlarıdır. Bunların aktarımı, tekrarı ve yeniden üretimi hep dil / söz aracılığı ile gerçekleşir. Bu noktada üretici ve aktarıcı kimliği ile insan ve söze anlamını veren ortam / bağlam gündeme gelir.

İnsanlık tarihine ait bütün birikimin bireyler, toplumsal katmanlar ve kuşaklar arasında insana ait en harikulade yeteneklerden biri olan dil (burada söz) vasıtası ile yatay ve dikey olarak aktarıldığı bilinmektedir.³ Yazının icadına kadar, tarihî birikim ve tecrübe, sözlü ortam kaynak ve kanalları tarafından muhafaza edilip aktarılmıştır.⁴ Ong’a göre sözlü kültür, toplumun ortak malı olan hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur ve metinden yoksun olduğu için de toplum belleğinde yüzyıllarca gelişerek varlığını halkın bilincine yerleştirerek sürdürür. Sözle biçimlenen düşünce zaman içinde geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı daha ince bir ustalık kazanır.⁵

Başlangıçta sözlü gelenek ürünlerinin dinî veya toplumsal amaçlı, çoğunlukla lider / kutsal vasfi taşıyan kişilerin yönetiminde gerçekleşen bağ bozumu, yas, düğün, kurban törenlerinde üretildiği görüşü yaygındır.⁶

² Saussure’ün ayrımında dil (langue), herhangi bir dil sistemidir; bu herhangi bir dil olabilir. Söz (parole) ise dilin somut kullanımı, belirli bir konuşucu tarafından belirli bir andaki üretimidir. Bu sayısız söz’ler bir dil sistemine uyarlar. Yani bireysel olan söz’ün arkasında, onu belirleyen soyut ve toplumsal bir sistem (yapı), dil vardır. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.187-188.

³ Kemal Üçüncü, “Trabzon Yöresi Sözlü Kültür / Tarih Malzemesinin Trabzon Tarih Araştırmaları İçin Kaynak Olarak Durumu ve Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.170, İstanbul 2007, s. 161-174.

⁴ “Zamanla sözlü ve yazılı ortam birbirinin içine girerek devam ederken bunlara bir yeni ortam daha eklenir ki bu da elektronik ortamdır. Söz konusu bu ortam birlikteliği yeni kaynaklar ve yeni terkiplerin oluşmasına katkı sağlar fakat söz konusu bu ortamların tamamında söz büyüsünü kaybetmez.” Ruhi Ersoy, “Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler”, *Milli Folklor*, S. 61, s.102-110. 2004.

⁵ Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür / Sözün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema P. Banon, Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 50-52.

⁶ “Türk kültüründe “Şölen, totemin yılda bir kurban edildiği dini içerikli bir toplantıydı. *Sığır* töreni, boyun bütün erkeklerinin katıldığı sürgün avı sonrası yapıldı. *Yuğ* sevilen sayılan bir kimsenin ölümü üzerine yapılan bir cenaze töreniydi. Bu tür toplantıları “kam”, “baksı”, “ozan”, “şaman” vb. adı verilen yarı kutsal kişiler yönetir, kopuz eşliğinde şiirler söylenirdi.” Erman Artun, *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 17-18.

Sözlü kültür ortamında gelişen, kuşaktan kuşağa aktararak gelen ürünler yazının yaygınlaşmasıyla başlı başına yahut parçalar hâlinde kayıt altına alınmaya başlanmış ve böylece kaynaklar aracılığı ile takip edilebilir olmuşlardır.⁷

Sözlü geleneğin temelinde şiir vardır.⁸ Şiir, bir üst dil olarak sözün mükemmeliyetini bulduğu yer olarak tanımlanabilir. Doğan Aksan’ın ifadesiyle bir bakıma “Şiir, bir söyleyiş sanatıdır.” ya da “İmgeleri, duygu, düşünce ve coşkuları etkileyici bir biçimde söze dönüştürme yoludur.”⁹

Şiir dili yeni ve farklı bir iletişimin kanallarını açar. Şiirin yaratılma süreci de anlaşılma süreci de ayrı bir zihinsel mesai gerektirir. İnsan zihni şiiri üretirken mevcut dilin imkânlarını değişik çağrışımlar, yeni anlatım yolları bulmak üzere kullanır. Şiir dili kafiye, ölçü gibi müzikal öğeler yanında anlam açısından da diğer metinlerin dilinden ayrılır. Bu süreç, sözün yeni bir metne dönüşme, anlama bürünme aşamasıdır ve şair için de dinleyen / okuyan için de mesajın / iletinin doğru anlatılması / algılanması zorlu bir yolculuktur.

Şiir dili, gündelik dilin dışına çıktığında şairin bireysel dil kullanımını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir. Şair, diliyle diğerlerinden ayrılır; söz söyleme vasfı ile öne çıkar. Şair, diğer şairlerden de ayrılır. Onun serüveni, herhangi bir dil kullanıcısından farklı olarak şiir dilini kullananlardan da ayrılma çabası ile başlar; bu çaba, adeta bir söz yarışına dönüşür. Bu noktada söz söyleyen “daha güzel söyleyen / söyleyebilen olma” durumundadır.

Bu çalışmada sözlü kültür ürünlerinden başlayarak metinler üzerinde yenilmezliğin veya söz sanatında güç gösterisinin ifade edilişi, söz ustasının gözünden rakipleri ile kendini değerlendirmesi ortaya konulmaya; yarış psikolojisinin söze yansımaları tespit edilmeye gayret edilecektir. Bu amaçla sözlü kültür ürünlerinin icra ortamlarında meydana gelen bir yarış olarak atma türkü söyleme veya atışmaların çoğu zaman bitişine denk gelen yenilmezlik / geçilmezlik söylemi, örnekleri ile ortaya konulmaya; dayanakları, hareket noktaları belirlenmeye çalışılacaktır.¹⁰

⁷ Mehmet Aça, “Kaynaklar”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2007, s. 95.

⁸ Erman Artun, *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 20.

⁹ Doğan Aksan, şiir kavramını ele alırken sözcüğün farklı dillerdeki karşılıklarını da etimolojik olarak inceler. Çince de şiir kavramı / şı / ‘söz’ anlamına gelen ve bunun konuşmayla ilgili bulunduğunu belirleyen bir gösterge ile karşılanırken Türkçede “şarkı, melodi” kavramının birbirinden ayrılmadığı görülür. Uygur ve Karahanlı dönemlerinde *yır* kimi lehçelerde *ır* olarak geçen sözcük, “şarkı, türkü” anlamındadır. *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1993, s. 8-9.

¹⁰ Bu çalışmada değerlendirilen atma türküler, daha önce A. Mevhibe Coşar, “Trabzon Atma Türkülerinde Söz Dizimi Yapısı”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, II. C.*, Trabzon 2002, s. 121-134.’de yer alan ve Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994; Ali Çelik, *Rizeli Bir Halk Şairi: Osman Efendioğlu*, Trabzon 1995; Fuat

Söz Yarışı

Türk kültürünün temel kaynaklarından biri olan Divanü Lügat’it –Türk bugün Anadolu’nun farklı bölgelerinde farklı şekillerde karşımıza çıkan karşılıklı şiir / türkü söyleme geleneklerinin adeta ilk örneğini, ‘kış’ ile ‘yaz’ın atışmasını parçalar hâlinde verir.

Kış yay bile tokuştu / Kınğır közün bakıştı

*Tutuşkalı yakıştı / Utgalımat ograşur*¹¹ mısralarını takiben ilerleyen sayfalarda yaz ile kış arasındaki münazaraya¹² tanık olunur:

Sende kopar çadhanlar / Kudgu sinğek yılanlar

*Dük ming kayu tümenler / Kudhruk tikip yügrüşür*¹³

şeklinde Kış’ın Yaz’a yüklenmesi karşısında Yaz;

Senden kaçar sundılaç / Mende tiner kargılaç

*Tatlığ öter sanduvaç / Erkek tişi uçruşur*¹⁴ diye cevap verir.

Bu üslup, sözlü gelenekte oluşan ve gelişen bir sanat olarak âşık edebiyatının türleri arasında varlığını sürdürmektedir. İslâmiyet öncesi dönemde göçebe Oğuz topluluklarında kopuz eşliğinde destan, türkü okuyan yarı kutsal kişiler, Anadolu âşıklık geleneğinde saz çalarak şiir okuyan, halk hikâyeleri anlatan ve âşık adıyla anılan gezgin şairlere dönüşmüştür.

Öründü, *Trabzon yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon2001; M. Reşat Sümerkan’ın şahsi arşivinden seçilen ve Necip Saraçoğlu, “Sürmene ve Çevresinde Söylenen Atma Türkü ve Maniler”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, II. C, Trabzon 2002, s.135-141’de yer alan örneklerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Burada türküler ölçünün gerektirmediği durumlarda, standart dile uygun olarak kullanılmıştır.

¹¹ Besim Atalay, *Divanü Lügat’it Türk*, I. C., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 170. (Kış ile yaz doğuştü / Düşman gözle bakıştı / Tutuşmak için yaklaştı / Yenmek için uğraşır). (Yay kış bile karıştı / Erdem yasın kuruştı / Çeriğ tutup körüşti / Oktagalı örtüşür; Yaz ile kış çekişti / Hüner yayını kuruştı / Asker tutup güreşti / Karşılıklı oklaştı) Besim Atalay, *Divanü Lügat’it Türk*, II. C., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 97.

¹² XVI. Yüzyılda yaşamış, Divan edebiyatının tanınmış sanatkârlarından Lâmi’i Çelebi’nin *Münazara-i Bahar u Şita* adlı eseri, Sultan olarak düşünülen “bahar” ve Şehriyar olarak düşünülen “kış” arasındaki durumu temsili olarak hikâye eden, sanatlı bir münazara olması sebebiyle bu minvalde kayda değerdir. Eser, Kanuni Sultan Süleyman adına manzum-mensur karışık olarak yazılmış telif bir çalışmadır. Lâmi’i burada Bursa’da geçen yaz ve kış mevsimlerini anlatmaktadır. Nuran Tezcan, “Bursalı Lami’i Çelebi”, *Türkoloji Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1979, s. 305.

¹³ Çıyanlar, cibinler, sinekler, yılanlar sende çıkar / Binlerce iğnelerini / Kuyruklarını dikerek koşuşur (Besim Atalay, *Divanü Lügat’it Türk*, III. C., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 36.)

¹⁴ Yund kuşu senden kaçır / Kırlangıç bende dinlenir / bülbül tatlı tatlı öter / erkek, diş bende çiftleşir (Besim Atalay, *Divanü Lügat’it Türk*, I. C., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 529.)

Âşıklar kervansaray, panayır, konak, kışla, saray, kahvehane, vd. yerlerde; kırsal yörelerde köy odalarında, düğünlerde, toplantılarda sazlarıyla usta malı ve doğaçlama şirler söylerler.¹⁵

Âşıklar ün ve para kazanmak için diğer âşıklarla yarışmalar yaparlar.¹⁶ Bu toplantılarda amaç âşıkların birbirine üstünlüklerini ortaya koymak, bunun yanında izleyenleri bir yere kadar eğlendirmek ve bir takım mesajların verilmesini sağlamak olabilir.

Âşıklar arasındaki karşılaşmaların kendi içinde bir takım özellikleri ile birbirlerinden ayrıldığı görülür.¹⁷ Doğan Kaya, Âşık Edebiyatında *karşılaşma* terimini genel bir kavram olarak değerlendirir ve “En az iki âşığın irticâli olarak durumlarını, düşüncelerini, bilgi ve tecrübelerini sergilemek, dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak için belirli kurallar çerçevesinde manzum olarak söyleşmeleridir.” der.¹⁸ Öte yandan Karadeniz Bölgesinde Trabzon yöresindeki atma türküleri veya atışmaları “karşılaşmada mat etme, atışmada eğlendirme, deyişmede ise sohbet esastır.” diyerek ikinci gruptan sayar.¹⁹ Kaya, “Karadeniz yöresinde gördüğümüz türkü atma, âşıklar arasında yerini atışmaya bırakır. Bu yönüyle *atışma*, genel anlamda, her ne kadar bir karşılaşma çeşidi ise de mat etme-galip gelme esasına dayalı olan sözünü ettiğimiz karşılaşmadan ayrılır.” demektedir.²⁰ Ancak yörede bu atışmaların çoğu zaman hoş görü ile karşılanan örnekleri olduğu gibi galip gelme duygusunun, karşıdakini yenip ortamda kalamayacak hâle getirme çabasının işi zaman zaman kaba ve küfürlü sözler söyleme noktasına getirdiği örnekler de vardır.

Trabzon’da karşılıklı olarak söylenen türkülere *atma türkü* denir. Bir kişinin karşıdaki kişi veya kişilere türkü söylemesine *türkü atma*, bunu söyleyene *türkücü*,

¹⁵ Erman Artun, *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 56 vd. Ayrıca âşık, âşık edebiyatı kavramları ve ayrıntılar için bk. Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1999, s. 20-34; Dilaver Düzgün, “Aşık Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2007, s. 235-278.

¹⁶ Bu yarışmalara “meydan edilme”, “divana çıkma” denir. Âşık karşılaşmalarının türleri için bk. Erman Artun, *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 177-192.

¹⁷ Klasik edebiyatta, yarışma esasına dayalı söz sanatı mahsulleri olarak tespit edilen *muamma*, *lügaz*, *lebdeğmez* ve *nazire*, *nakize* gibi nazım türleri mevcuttur. Bunlardan *muamma*, *lebdeğmez*(*dudakdeğmez*) ve *nazire* örnekleri âşık karşılaşmalarında da karşımıza çıkan örnekler olmakla beraber bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmaktadır.

¹⁸ “Karşılaşma terimi ile deyişme ve atışma terimleri, konuyla ilgili eserlerde genellikle birbirine karıştırılmıştır.” diyen Kaya, sorunu “Terimlerin anlamları, aşağı yukarı birbirine yakın ifadelerle karşılandığı için mesele girift hâle gelmiştir.” şeklinde açıklamaktadır. Doğan Kaya, “Karşılaşma, Atışma ve Deyişme Kavramları Üzerine”, *Folklor / Edebiyat*, S. 20, Ankara, 1999, s. 131-134.

¹⁹ Kemençeci ve atma türkücü Turan Topçuoğlu, bu sanatı tevarüs ettiği dedesinin anılarından atışma sırasında türküçülerden birinin fiziki bakımdan köyüne dönemeyecek kadar hırpalanması hikâyesini tarafımıza nakletmiştir. (27 Ağustos 2009’daki yüz yüze görüşme.)

²⁰ Doğan Kaya, “Karşılaşma, Atışma ve Deyişme Kavramları Üzerine”, *Folklor / Edebiyat*, Ankara 1999, S. 20, s. 133.

karşılıklı türkü söylemeye *atışma*, hitap veya telmih şeklinde olup karşılık beklenmeyen türkülere de *takma türkü* denir.²¹

Trabzon ve yöresinde atma türkü icra geleneğinin icra mekânları, imecelerden, düğünlere, yaylaya çıkış ve inişler, asker uğurlama, çalışma, komşuluk ziyaretleri, ev ve kahvehane sohbetleri gibi toplu bulunulan yerlerdir. İcracıların yetişmesinde her zaman geleneksel usta çırak ilişkisi veya dolaylı da olsa bir eğitim süreci yoktur. Kişiler çocukluktan itibaren izleyici / katılımcı olarak buldukları gösterimler esnasında usul ve üslubu, usta icracıların repertuarlarını öğrenirler. Bir zaman sonra yavaş yavaş icra mekânlarında kendilerini göstermeye başlarlar. Bu tür icracıların ününün diğer yörelere yayılması farklı yöreden çok sayıda katılımcının bir arada olduğu düğün veya cenazelerde oluşur. Düğünlerde diğer atma türküçüleri yenmek onlara şöhret imkânı sağlar.²²

Trabzon’da *türküçü* vasfı ile öne çıkan kişi, atışabileceği bir başka türküçü ile karşılaştığı anda sanatını icra etmek için bir fırsat yakalamış demektir. Bugün geleneksel icra ortamları çoğunlukla yerlerini yerel ve ulusal televizyon kanallarına ve ağırlıklı olarak eğlence mekânlarına terk etmek üzeredir. Bu mekânlarda gerçekleşen atışmalar da bir yarışma havasında geçmekte, ortam bir hüner meydanına dönüşmektedir.²³

Türküçü, söz söyleme yeteneğini göstermek üzere kendine bir rakip arayışını yine türkü ile dile getirir:

Evinizin içini / Gel vuralum karışa / Çok türkü biliyorsan / Gel çıkalım yarışa.

veya

Kızılağaç yaprağı / Serin olur yatmağa / Adam isterim adam / Bana türkü atmaya.

dörtlükleri atışmak için bir davetiyedir.

Türküçü, öz güveni yüksek biridir, bu sebeple söze başlarken hem kendini över hem de yeteneğini zaman zaman bir tehdit unsuru olarak kullanır:

²¹ Doğan Kaya, “Trabzon Yöresi Türkülerinin Yapı, Konu ve Ezgilerine Göre Değerlendirilmesi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, II. C., Trabzon 2002, s. 95 içinde Süleyman Şenel, *Trabzon Bölgesi Halk Musikisine Giriş*, İstanbul 1994, s. 157- 158.

²² Trabzon yöresinde atma türküçülerin icra ortamı ve yaratıcılarının özellikleri için bk. Turgut Günay, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Atma Türkü Geleneği”. *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II, Ankara 1976, s. 73-83; Gülay Mirzaoğlu, “Yapısal ve İşlevsel Açından Atma Türkü İcra Geleneği”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, II. C., Trabzon 2002, s. 103-120.

²³ Uzungöl’deki (Çaykara / Trabzon) dinlenme ve eğlenme merkezlerinde sahneye çıkan Turan Topçuoğlu ile Seyfettin Çakıralı’nın www.izlesene.com adresinde 35 dakikalık atışmasını izlemek mümkündür. www.oflular.com adresinde mahlasları (nickname) ile üyelerin ağ üzerinden atışmaları yer almaktadır.

Türkü atarım türkü / Adamı küstürürüm / Karşıma kim çıkarsa / Dinlemez sustururum
derken türkü atmanın kendi işi ve kendisinin bu yolda kimseye acımayacak, amansız bir rakip olduğunu beyan eder. O kadar ki içinde tatlı bir şakayı barındırmış gibi görünse de en yaygın atma türkülerden biri olarak

Atma türkü atarım / Yüreğini yakarım

Eski çarıklarımı / Boğazına takarım

Daha eskilerini / Ağzına basarım

örneği rakibe artık bir daha konuşamaz, insan içine çıkamaz olacağı uyarısını taşımaktadır.²⁴

Fındığa gaga²⁵ derim / Darılma şaka derim / Sen beni bastırırsan / Ben sana ağa derim dörtlüğü, yumuşak bir üslupla vaatkâr, bir o kadar da meydan okuyan bir tavrı yansıtır.²⁶

Atışma başladıktan sonra bir yandan;

Türkülerim bilmişim / Tespîh gibi dizmişim / Sen benlan edemezsin / Aşıklarlan gezmişim

örneğinde olduğu gibi hem kendi sanat gücünün kaynağı olarak âşıklarla dostluğunu, yarenliğini gösterir, hem de

Türkülerin iyisi / Sinop'tan gelir bana / Unutursam onları / Şeytan gelir der bana diyerek olağanüstü güçlerle bağlantılarını korkutucu bir üslupla dile getirir.²⁷

Rakibi alt etme arzusu bir çeşit moral bozma çabasını da beraberinde getirir. Burada türküçü yol yordam öğretir, karşısındaki türküçünün yeteneği üzerine değerlendirmelerde bulunur:

Dağın başı aşlama / Aşlamayı aşlama / Bilmediğin türküye / Yarı yoldan başlama.

²⁴ “*Derenin kıyısında / Postu yıkarım postu / Atarım sana Türkü / Oturursun sırt üstü; Derenin kenarında / Dükkan açtıracığım / İnadım inat olsun / Seni bastıracağım; Şu karşıdan karşıya / Havlu astıracağım / İnadım İnât olsun / Seni bastıracağım*” rakibe muhtemel sonuçları hatırlatarak göz dağı vermeye çalışan ifadeleri yansıtan örneklerdir.

²⁵ Şeker, çikolata gibi yiyecekler.

²⁶ “*Sen bu yoldan dönersen / Mertebenden inersen / Sen beni alt edersen / Ben dayanmam bu gama*” kazanma mecburiyetinin ifadesidir. Zira türküçü alt edilecek olursa bu onun için büyük bir ıstırap olacaktır. O hâlde tahtını değiştirmek için bütün hünerini gösterecektir.

²⁷ Burada türküçünün şeytanla işbirliğinden söz etmesi kendi kimliği için gizemli bağlantılara işaret etmek yanı sıra olmayacak işlere kalkışabileceğine, belki de softalar arasında saz ile sözün şeytan işi olduğuna ilişkin yoruma bir gönderme olabilir.

*Elimdeki sigara / Düştü gömüldü kara / Sen türkü bilmiyorsun / Defol ordan maskara.*²⁸

Rakibin en küçük bir duraklamasını ona yüklenmek için fırsata dönüştürür.²⁹

Oy sandığım sandığım / Yeşil boya boyandın / Demin türkü söylerken / Şimdi niye dayandın.

Atışmanın en hararetli zamanları bazen kaba, hakarete varan sözlerin hatta küfürlü ifadelerin kullanılmasına yol açar.³⁰

Doğru söyle türkünü / Ağzını ovalarım / Eşek ederim seni / Biner de kovalarım.

Sandığımın üstünde / Emicemin³¹ kaması / Sen de türkü bilmezsin / Çarığımın yaması.

Bu yolda galip olan artık rakibi yerecek, kendi gücüyle övünecek, pek de nazik olmayan bir üslupla da olsa:

Ata taktım zilleri / At gitmeyi ileri / İki türkü atmakla / Kuruttum o dilleri.

Diktim yarime mintan³² / Astara bak astara / Attım sana bir türkü / Ettim seni maskara.

diyecektir.³³

Sonuç

Sözlü icrada karşındakini mat etmeye dönük kapalı ayaklar yaratacak, zor kafiye oluşturacak sesleri bulup kullanmak ve bu sözlerle biten uyaklar yapmak dille canlı bir bütünleşmeyi ona doğal yoldan nüfuz etmeyi gerektiren bir hüner ve yetkinlik ister.

Doğu Karadeniz yöresi atma türkü icra geleneğine bütüncül olarak bakıldığında bazı söz kalıplarının doğudan batıya doğru bir hat boyunca aynen devam ettiği görülür. Raglan'ın

²⁸ *Aldım ince boncuklar / Dikeceğim astara / Sen bir şey bilmiyorsun / Niye çıktın yarışa; İnce işle ipliği / Vur onu kelepçeye / Bir türkü söylemekle / Ağzın döndü kelepçeye.*

²⁹ *Ahurda ineklerim / O da orda iniyor / Demin türkü söyleyen / Şimdi beni dinliyor.*

³⁰ *Ben türkü diye diye / Yoruldu çenelerim / Biraz da siz söyleyin / E benim ninelerim; Attım sana bir çarık / Ye onu çabuk çabuk / Atacağım bir daha / Sakla onu sabaha; Ormandan kestim sırık / Karıştırdım fırını / Afkurma kara köpek / Kırarım munzurunu; Saçaklıdır saçaklı / Kara koyunun yünü / Takma türküme türkü / E kelekli bacaklı; Türkücü kafadarım / Söyle türkülerini / On beşe ismarladım / Bayburta semerini.*

³¹ Amca.

³² Gömlek.

³³ *Tahta tahta üstüne / Tahta geldi aralık / Bastırdık türkücüyü / Bu da bir maskaralık; Olma sen bana yamak / Yok sende bir tutamak / Dizgini acı damak / Sen alışmışsın gеме.*

Sözlü Kompozisyon Teorisinde dile getirdiği icracıların metinleri ezberlemediği, ortak bir repertuarı icra esnasında yeniden ürettiği saptamasını³⁴ bu örnekler üzerinde de ayrıntılı olarak görmek mümkündür.

Yaz’la kış’ın Divan ü Lügat’it-Türk’te süren münazarası kendini övme, rakibi yerme çizgisinde gelişir. Sözlü kültür ürünlerinde “söz söyleme yarışı” şiirden bilmeceye³⁵ ve bilmece tekerlemelere³⁶ yansırken Divan şiirinin usta sanatçıları elinde söz ustalığı ayrı bir fahiye konusudur. Divan edebiyatının süslü ve sanatlı söyleyişi esas alan yaklaşımı, orijinal olmayı, anlam inceliğini, söyleyiş güzelliğini övme ve övülme sebebi sayar. Sanatkârlar eserlerinde bu vasıfları gözettikleri oranda kendileri ile övünürler. Kendileri, birbirleri ve hatta daha önce örnek aldıkları Arap ve Acem şairleri ile yarışır; söz ustaları arasında itibarlarıyla, kolay anlaşılabilirlikleriyle övünürler.³⁷

Türk edebiyatında söz ile yarış adeta bir silsile hâlinde türlü kalıplara girerek devam eder. Halk şiirinin konuşma üslubuna yakın, sade dili ile devam eden bu yarışta sanatçı (âşık ya da türkücü), yaratılıştan getirdiği, kendisine verilen yeteneği kullanarak geçimini temin etmek, ünlü olmak, statü elde etmek gibi farklı saiklerle “söz”ün yeniden üretiminde rolünü alır. Bu üretim esnasında üstünlük duygusunu yaşamak, bazen pekiştirmek, kendisini idrak etmesinin bir parçası olsa gerektir.

³⁴ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilim Kuramları Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 229-255.

³⁵ Bilmece sorma; çağlar boyu biçimlenerek günümüzdeki şeklini almış, belirli kuralları olan, kuşaktan kuşağa aktararak günümüze gelmiş bir gelenektir. Bilmecelerin kendine özgü sorulma yöntemi ve sorulma geleneği vardır. Bilmeceyi çözemeyen karşılığında mutlaka bir bağışta bulunur. Bilmeceyi çözmek, ipuçlarını istemek, karşılık vermek, ortaya atılan şartlar, ödüller hep geleneksel biçimlerde. Bilmeceyi çözemeyen cezalandırılır. Masallar ve halk hikâyelerinde kahramanlar bilmecelere cevap vererek ölümden kurtulur, sevdiğine kavuşur. Tarikata yeni girenlere sorulan bilmecelerle onlara tarikatın gelenek ve ilkeleri öğretilirdi. Erman Artun, “Tekirdağ’da Bilmece Sorma Geleneği”, *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları 1*, Tekirdağ Genç İşadamları Derneği Kültür Yayınları, Tekirdağ, 1998, s. 117.

³⁶ Pertev Naili Boratav, “Tekerleme, baş uyaklar ve ayak uyaklarla elde edilen ses oyunları ile ve çağrışımlarla birbirine bağlanıvermiş, belirli bir şiir düzenine uydurulmuş, birbirini tutmaz bir takım hayallerle düşüncelerin sıralanmasından meydana gelmiştir.” der. Tekerleme türlerini sayarken oyunlardan ve törenlerden bağımsız, saf söz canbazlığına dayalı tekerlemelerden de söz eder. “Keşkekinin keşkekenmemiş keşkek kepçesi” gibi örneklerin verilebileceği bu tür tekerlemelerin usta söyleyicileri vardır” diyerek tekerlemelerin kullanıldığı *yanılmaca* oyununu hatırlatır. Yanılmaca-tekerlemelerde söyleyiş güçlüğünün yol açacağı yanılma, söyleyeni küçük veya gülünç düşürecek, söyleyenin beceriksizliği ya da söylediklerinin tuhaflığı dinleyicileri eğlendirecektir. Başarılı olan da “üstün” olacaktır. Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1999, s. 138-139.

³⁷ “İran-zemîne tuhfemiz olsun bu nev-gazel / İrgürsün İsfahâna Sitanbul diyarını” Muhsin Macit, *Nedîm Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 360; “Fesahat ehli arasında i’tibarım var / Ne i’tibar ger olduysa hey’etim mahkur” Kenan Akyüz, S. Beken vd., *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 30; “Ol şair-i kem-yâb benim ki Galib / Mazmunlarımı anlamamak ayb olmaz” Muhsin Kalkışım, *Şeyh Galib Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 445.

Bu silsilenin yansıması olarak Karadeniz’de atışma veya atma türkü söyleme geleneği, kadınlarla kadınlar, erkeklerle erkekler veya erkeklerle kadınlar arasında bir çeşit söz söyleme yarışı hâlinde gerçekleşir. Sözün bittiği yerde bile bu yarış bitmez, bazen hakaret içeren sözlerin sarf edilmesine, kaba kuvvet uygulamaya kadar uzanır ve sonunda yenilen türlü bahanelerle köşesine çekilir. Bir nevi “sözel düello” havası sezilen bu atışmalarda söyleyecek sözü kalmayan sahnedeki çekilirken yenilmezlik duygusu onunla beraberdir.

Türkü çuvallarını açmaya zamanı olmamıştır, dağarcığını gösterememesine sesinin kısılmasından sevdiğinin yanında olmamasına, karnının açlığına kadar bir dizi bahanesi vardır.³⁸ Artık yaşlanmış, zamaneden şikâyeti olanlar ya da bir sebeple yaşama sevincini yitirmiş bulunanlar için bu bahanelerden en dokunaklısı, pek çok türküde başvurulan “Olsa eski günlerim / daha güzel söylerim”dir.

Kaynaklar

- Aça, Mehmet, “Kaynaklar”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2007, s. 95-118.
- Aksan, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1993.
- Akyüz, K., S. Beken vd., *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Artun, Erman, “Tekirdağ’da Bilmece Sorma Geleneği”, *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları I*, Tekirdağ Genç İşadamları Derneği Kültür Yayınları, Tekirdağ 1998, s.117-139.
- Artun, Erman, *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Atalay, Besim, *Divanı Lügat’it-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1999.
- Caferoğlu, Ahmet, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağzlarından Derlemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Coşar, A. Mevhibe, “Trabzon Atma Türkülerinde Söz Dizimi Yapısı”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, II. C.*, Trabzon 2002, s.121-134.

³⁸ İki Türkü söyledim / Sesim kısık olmasa / İki daha söyledim / Sevdiğim burada olsa; Şu karşığı fındıklık / Orta yerden bölündü / Daha türkü söylemem / Karnım açtan delindi; Ufacık kayığımla / Yalı giderim yalı / Unuttum kaldı evde / Türkülerin çuvalı; Kar yağayı yağayı / Evin duvarlarına / Ben daha başlamadım / Türkü çuvallarına.

Çelik, Ali, *Rizeli Bir Halk Şairi: Osman Efendioğlu*, Trabzon 1995.

Çobanoğlu, Özkul, *Halkbilim Kuramları Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999 .

Düzgün, Dilaver, “Aşık Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2007.

Ellul, Jacques, *Sözün Düşüşü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1998.

Ersoy, Ruhi, “Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler”, *Milli Folklor*, S.61, 2004, s. 102-110.

Günay, Turgut, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Atma Türkü Geleneği”. *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II*, Ankara 1976, s. 73-83.

Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Galib Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

Kaya, Doğan “Karşılaşma, Atışma ve Deyişme Kavramları Üzerine”, *Folklor / Edebiyat*, S. 20, Ankara 1999, s. 131-134.

Kaya, Doğan, “Trabzon Yöresi Türkülerinin Yapı, Konu ve Ezgilerine Göre Değerlendirilmesi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, II. C*, Trabzon 2002, s. 93-102.

Macit, Muhsin, *Nedîm Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Mirzaoğlu, Gülay, Yapısal ve İşlevsel Açından Atma Türkü İcra Geleneği”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, II. C.*, Trabzon 2002, s. 103-120.

Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Ong, Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür / Sözün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema P. Banon, İstanbul 1995.

Öründü, Fuat, *Trabzon yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2001.

Özkan, Mustafa vd., *Yüksek Öğretimde Türk Dili*, Filiz Yayınları, İstanbul 2001.

Saraçoğlu, Necip, “Sürmene ve Çevresinde Söylenen Atma Türkü ve Maniler”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, II. C.*, Trabzon 2002, s. 135-141.

Tezcan, Nuran, “Bursalı Lami’i Çelebi”, *Türkoloji Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1979, s. 305-343.

Üçüncü, Kemal, “Trabzon Yöresi Sözlü Kültür Tarih Malzemesinin Trabzon Tarih Araştırmaları İçin Kaynak Olarak Durumu ve Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.170, İstanbul 2007, s. 161-174.